

Нова геополитика

Др Зоран Килибарда, пуковник, и мр Јованка Шарановић

(Приказ књиге др Осмо Туомија *The New Geopolitics: The World System and Northern Europe seen from a Modern Geopolitical Perspective**)

У својој књизи Туоми нуди одговоре на питања: шта је у ствари геополитика, како се практиковала у прошлости и шта ће бити њене карактеристике у будућности. Књига *Нова геополитика: светски поредак и Северна Европа у модерној геополитичкој перспективи* има девет поглавља: „Уводна разматрања“, „Теорије у прошлости“, „Геополитичко понашање“, „Садржај нове геополитике“, „Постојећи светски систем и карактер наредних промена“, „Трендови у стварању виталних региона“, „Северна Европа: прошлост и садашњост“, „Северна Европа у неким могућим сценаријима“, „Закључна разматрања“, и садржи 141 библиографску јединицу.

Уводно поглавље

Аутор прво анализира старе теоријске и методолошке поставке, дисциплине и правилности у развоју геополитичког понашања. Анализирајући црте старе геополитике, које су још релевантне, као и најзначајније промене које су се догодиле у снагама које утичу на односе између друштава и простора, даје нову дефиницију теоријске и практичне геополитике. Аутор описује утицај „нове геополитике“ на глобалном и регионалном нивоу у контексту различитих сценарија светског

Аутор књиге *The New Geopolitics: The World System and Northern Europe seen from a Modern Geopolitical Perspective* (Нова геополитика – светски поредак и Северна Европа у модерној геополитичкој перспективи), др Осмо Туоми је бивши поморски официр, чија је последња дужност била начелник оперативног одесека у штабу морнарице. Студирао је војне науке на Ратној школи у Шведској и политичке науке на универзитету у Хелсинкију. Сада је независни истраживач и бизнисмен. Књигу је објавио Колеџ Националне одбране у Хелсинкију. Написана је на основу ауторове докторске тезе: *Нова геополитика: изведивост геополитичке перспективе за студију међународне политике у свету који се мења* (1996).

система, с нагласком на Европу и, посебно, на консеквенце безбедносне политике за Северну Европу, с обзиром на недавно испољене политичке и економске трендове у главним регионима света, с намером да покаже да ће сваки главни геополитички светски поредак да се рефлектује на простор северног субрегиона Европе.

Теорије у прошлости

У старој геополитици је наглашаван утицај објективне географије на просторну поделу света, сматра Осмо Туоми, и појашњава разлику између термина: „политичка географија“, „геополитика“ и „геостратегија“. Према геополитичким виђењима постоји латентно надметање између држава и региона на свету, које ће да се настави и у будућности, али да се узроци постојања супарничких региона и њихова дистрибуција не могу пратити само у географији. Нужно је да се узму у обзир све дејствујуће националне, интернационалне, регионалне и локалне снаге да би се моделовао политички пејзаж и географски условљене одлуке држава и других друштава и удружења заснованих на територијалном принципу.

Туоми у том поглављу разматра развој геополитике и геополитичког понашања у модерном значењу тих речи и прати радове неколико утицајних писаца и филозофа, као што су: Давид ван Булов, Јохан Готлиб Фихте, Фридрих Лист. Од англоамеричких аутора наводи Алфреда Махана, чије су идеје утицале на америчку експанзионистичку политику и на размишљање председника Меккинлија и Теодора Рузвелта. Најпознатији геополитички аутор био је Халфорд Мацкиндер, са теоријом да је светска историја непрекидна борба између копнених и поморских снага. Мацкиндер је касније свој стожер историје назвао *средиштем земље*. Његове тезе касније су следили Збигњев Бжежински и Николас Спајкмен.

Немачка геополитичка размишљања од краја 19. века обликована су под утицајем страха од затворене локације и преокупираности питањем довољности националног животног простора. Аутор наводи две школе: *Weltpolitik* (Светска политика) и *Lebensraum* (Животни простор), за које се везују имена политичког географа Фридриха Расела, генерала, и професора Карла Хаусхафера. С обзиром на то да је само самодовољност била важна, Хаусхафер је предвидео да ће се свет поделити на три подручја: панамеричко, паневроафричко и панасијско подручје. Геополитичари су имали утицај на политику све до почетка 1939. године, када су Хитлерове идеолошке илузије потиснуле теоријске резултате.

Историја Русије и Совјетског Савеза пружа емпиријски доказ „реалистичне“ геополитике, у којој су снага, раздаљина и експанзија повезане. Кад год је земља била јака, она је померала своје границе и сфере утицаја према вани, док се у периодима слабости повлачила са својих истурених подручја.

Аутор у том поглављу анализира фазе геополитичког понашања. У првој фази све земље морају да редифинишу своју позицију тако да она одговара новој ситуацији. Геополитичка димензија тог осећаја позиције често се назива геополитичким кодом, који означава субјективно схватање сопственог положаја, интереса, циљева, могућности и претњи. Геополитичко понашање често је било више засновано на идеолошкој компоненти геополитичког кода него на економској или стратегијској реалности. У другој фази земље, унапређујући своје позиције, промовишу унутрашњи развој да би повећале економске и друге могућности. Циљ је да се постане конкурентан, односно јачи од конкурената. Трећи корак јесте уједињавање земље у културном погледу или, барем, изграђивања духа заједништва, што је претпоставка за успех у економском, политичком или војном надметању. Ако ресурси то омогућавају, четврта фаза је геополитичка експанзија. То се може постићи уз помоћ економских предности и санкција, геополитичке и идеолошке пропаганде или политичке и војне моћи. Потом аутор наводи облике господарења над животним просторима: политичка власт, економска доминација и војна контрола. Све то чини део геополитике, под условом да постоји географски дефинисан циљ. Циљеви господарења су или заштита сопственог режима или ширење доминације и утицаја. Последица тога је снажан притисак на одговарајућу земљу да препусти део своје територије. Правдајући контролу територије, Петер Слове наводи листу од пет извора политичке моћи која стоји иза те контроле: сила, право, националност и народност, легалитет и хегемонијски легитимитет. Тој листи аутор додаје и шести разлог, који је нов али применљив на модерне трговинске блокове, а то је: *економска потреба*. Потом анализира однос између теорије и праксе, наглашавајући да између теоријских модела и реалности постоји двоструки однос. Једно питање јесте колико добро теорије описују реалан свет, а друго питање је како теорије утичу на политичке одлуке. Трећа врста односа јесте коришћење геополитичких и полугеополитичких израза и аргумената у пропагандне сврхе, да би се прикрили стварни циљеви, односно да би се делатност политике учинила прихватљивом. Туоми даље наводи да је критика старе геополитике усмерена углавном на поступак којим се комплексност света редукује на једноставну биполарну слику, без узимања у обзир стварних географских информација. Нови обрасци геополитике могли би да се обликују према подручјима која се не поклапају са територијама држава.

Садржај нове геополитике

Геополитику аутор дефинише полазећи од става да та дефиниција мора да буде кореспондентна с условима који владају у савременом свету. Сходно томе, наводи садржаје неколико сродних појмова. Тако,

на пример, *теоријска геополитика* проучава однос између физичког простора и међународне политике; развија modele за просторну поделу света на кооперативне и компетитивне делове из историјских, економских и политичких разлога, и анализира како учесници интерпретирају политичке, економске и војне последице те поделе. *Геополитика државе* или неке друге територијално дефинисане заједнице значи часно стремљење ка географски дефинисаним циљевима који су повезани са њеним економским и политичким положајем, њеном безбедношћу и културом. Према томе, *теоријска геополитика* односи се на проучавање политичке поделе, њених узрока и ефеката (последнице), а *практична геополитика* односи се на интерпретацију поделе света на компетитивне политичке и економске ентитете и на унапређење циљева који су у вези са простором.

Туоми разматра питање да ли су спољна политика и национални интереси још увек значајни или се крећемо ка плуралистичком свету, којим више не управља сила држава, већ комплексни друштвени покрети. Он примећује да се надметање између држава делимично замењује надметањем између економских блокова, који би потенцијално могли да прерасту у политичке блокове. Да ли би ти блокови могли сада или у будућности да се третирају као геополитички ентитети питање је о којем ваља расправљати. Глобални економски поредак, сматра аутор, може да се посматра из две перспективе: као независна мрежа без икакве значајне политичке контроле или као интеракција између националних економија. Прво гледиште је у вези с идеологијом неолиберализма, а друго с протекционизмом и неомеркантилизмом. Питање слободне трговине или протекционизма кључно је питање за вештину геополитичког понашања и за степен на којем се оно практикује. Надметање између држава и економских блокова постало би отвореније ако би преовладао протекционизам, јер би у таквим околностима једина опција за друштво била да развија сопствене економске капацитете под заштитом својих унутрашњих тржишта. Аутор даље наглашава да просторна подела света у будућности неће бити само резултат деловања политичких аспирација и економских снага, већ ће важан извор моћи бити способност културе да ствара погодна правила и институције за међународне односе. Неки аутори, као Самуел Хантингтон, сматрају да су цивилизацијске и културолошке разлике најзначајнији чиниоци у обликовању будућних геополитичких подела. Култура је у вези с економским системима. Тако, на пример, у Русији постоји распрострањено уверење да је апсурдно и друштвено опасно да се позајмљује економски модел који не одговара културним, менталним и моралним вредностима људи. Слична веза постоји између културе и политике. Геополитички култура је коришћена за проширивање националних сфера утицаја, при чему су сродничке мањине у суседним земљама то користиле као добар изговор за примену притисака. Заједничка идеологија и кохерентна култура важне су за свако друштво и биле би важне чак и за Европску заједницу. Аутор даље наводи неке од одговора на питање шта је, у

ствари, европска култура. Тип социјалне политике који је прихваћен у Западној Европи могао би да буде једина заједничка одлика према којој се начин живота у њој разликује од оног у Америци. Или схватање према којем постоји европски културни идентитет, који се састоји од релативно заједничког историјског наслеђа и искуства схваћеног у најширем смислу, али да то не може као фотокопија да се примени на Европску заједницу.

Постојећи светски систем и карактер наредних промена

У том поглављу основни став аутора јесте да се постојећи светски систем може најбоље описати као „свет једне суперсиле“. На глобалном нивоу, геополитичко понашање које произилази из Модела једне суперсиле следи „меке“ линије нове геополитике. Светски систем је релативно кохерентан, али се моћ неравномерно дистрибуира. Значај различитих делова света зависи од њихове важности за функционисање глобалног система. Преовладава либерална парадигма, која доводи до високог система међузависности и до потчињавања историјских и културних особености економским интересима. На регионалном и субрегионалном нивоу, слободна трговина мења односе снага и изазива надметање које изван демократских индустријализованих нација поприма форму „старе“ националистичке геополитике с аспирацијама за доминацијом, експанзијом и формирањем интересних сфера. Међутим, Тоуми наглашава да ће тај геополитички светски поредак остати доминантан само онолико дуго колико ће САД имати супериорне ресурсе и бити вољне да одржавају систем и поштују сопствене обавезе према осталом делу света. Релативна моћ САД смањила се и озбиљно се разматрају сценарији који се разликују од Модела једне суперсиле. Истовремено, и унутар САД спласнула је политичка воља за мешање и у послове вани, и у вези с тим је редуковање величине војне организације. У будућности, према аутору, могу се очекивати промене којима ће се смањити структурна хегемонија Сједињених Држава. Немачка, Јапан и, могуће, неке друге државе захтеваће да имају све више утицаја у УН, па ће се смањивати удео САД у регионалним организацијама и у вишим структурама светске трговине.

Аутор даље исцрпно разматра различите теорије „новог светског поретка“, наводећи теорије Самуела Хантингтона, Јохана Галтунга, Роберта Тејлора. Разлике између појединих теорија су везане за неизвесност око тога које снаге имају највећи утицај на успостављање савеза у хегемонији. Неки од њих потенцирају политику или економију, други културне разлике или географску близину. У целини, све те теорије могу да се сведу на три главне варијанте: 1) подела света на три панподручја, при чему би степен надметања између њих варирао зависно од прихваћене економске парадигме; 2) подела света на два дела, један више поморски и други више континентални (у том случају постоје две варијанте разграничавајућих линија, преко Атлантског океана или

преко Пацифика); 3) распад садашњег светског система на неколико супротстављених делова и враћање на „стару“ геополитику, у којој су важни поседовање територије и сфере утицаја. Границе између региона у тим сценаријима не би се нужно поклапале са садашњим државним границама. Систем би могао да буде под утицајем држава, цивилизација и економских подручја, на челу с центрима посебног раста.

Трендови у стварању виталних региона

На почетку тог поглавља аутор разматра квалитете који се очекују од једне модерне силе на глобалном нивоу и наводи одговарајући ниво капацитета у следећим традиционалним категоријама: привреди, политичкој кохезији, становништву, војним ефективима на светском нивоу, физичкој бази и високом нивоу технике и обучености. При томе, као примарне војне квалификације наводи: опремљеност армије савременим наоружањем и мрежама за надгледање и командовање распрострањеним широм света; поморске способности за заштиту поморских комуникацијских праваца и за упућивање снага широм света и нуклеарно оружје као средство одвраћања. Према мишљењу аутора, једино САД испуњавају критеријуме за глобалну силу. Међутим, удео САД у укупној индустријској производњи опао је на само 20 одсто. Реално повећање националног дохотка већ деценијама је у опадању, а има и много унутрашњих проблема, укључујући инфраструктуру и неравномерно распоређено становништво. Затим су наведене три главне школе геополитичког размишљања: 1) десно крило републиканаца залаже се за изолационистичку политику; 2) друга школа подржава интернационализам у смислу глобалних интереса САД у сфери економије, војске, хуманитарних мисија и мисија очувања мира, и 3) трећа школа је за компромис, тј. за уважавање интереса држава у иностранству, али у оквиру могућности да се смањи америчко присуство. Клинтонина администрација је одредила регионе где САД треба да задрже позицију водећег партнера по питању безбедности, а то су Европа, Јужна и Централна Америка, Источна Азија, Средњи исток и Југоисточна Азија.

У Русији, као и у Америци, постоје три главне геополитичке оријентације: окретање Западу („атлантизам“), окретање Истоку („урализам“) и окретање себи („неоантиимперијализам“). Једна анкета у вези с тим оријентацијама унутар руске економско-политичке и војне елите показала је да би трећина била спремна да подржи атлантску оријентацију, трећина неоантиимперијалистичку, али да би за уралску опцију гласало три четвртине испитаника. То значи да би неки људи могли да подрже више него једну опцију и да би већина прихватила независну политику као најбоље решење. Аутор сматра да Русија пролази кроз фазу у којој мора да консолидује своју снагу и развије своје ресурсе. Како ће се ситуација одвијати зависи од тога колико ће бити повољни услови сарадње коју нуде западне земље и њихове компаније, односно

колико ће бити тражени потенцијални ресурси Русије у економској утакмици на светском нивоу.

Анализирајући стање у Азији Туоми уочава два супротна тренда: све већу привредну сарадњу, с једне стране, и све већу политичку конкуренцију и војну изградњу, с друге стране. Предвиђа се да ће Кина бити политичка војна и економска суперсила око 2020. године, али та предвиђања, вероватно, прецењују кинески развој. Што се Јапана тиче, он је далеко најјача економска сила у Азији и сада пролази кроз своју најпротекционистичкију фазу, која му је помогла да консолидује своју моћ. Индија је, такође, постала интересантна за инвестирање након што се определила за либералнију политику. Све у свему, Кина је још неколико деценија далеко од тога да постане главна глобална сила. Једине њене вредности у овом тренутку јесу њено становништво и брз привредни развој на основу страног капитала. Исто се може рећи и за Индију, док је Јапан економски гигант чија се политичка самосвест и утицај увећавају, али је осредња његова војна моћ.

На крају тог поглавља аутор разматра стање у Западној Европи. Сматра да ће геополитички најзначајније карактеристике тог подручја бити кохеренција и географски обим Европске уније, и њени односи с осталим делом света, посебно са Русијом и Сједињеним Државама. Централно питање је да ли ће се Унија развити у једну федерацију и велику силу са сопственим геополитичким кодом који би надмашивао кодове земаља чланица. Коначни циљ Уније јесте повећање конкурентности своје индустрије унутар јединственог европског тржишта, што у ствари значи систем са бројним протекционистичким и трговинским одликама. У безбедносној политици Западне Европе аутор наводи два тренда: атлантски и паневропски. Званичним изјавама настоји се да се успостави равнотежа између та два становишта, и Западноевропска унија се означава као „европски стожер НАТО-а“. Анализирајући све главне чиниоце политичке, економске и културне, који уобичајено утичу на геополитички амбијент, аутор указује на извесну поделу унутар Уније на север и југ, као и на могуће друге поделе. Будућност Уније и геополитички статус Северне Европе биће одређени природом и структуром предстојећег светског геополитичког система.

Северна Европа: прошлост и садашњост

У вези с геополитичком ситуацијом у прошлости у Северној Европи аутор констатује да су постојала два стресна чиниоца: регионално надметање за супремацију и неспоразуми између локалне владајуће силе и спољашњих поморских снага око статуса тог подручја. Садашња ситуација подсећа на ону после Првог светског рата: Русија је слаба, а Немачка је повећала своју моћ, али је још увек обазрива, док једна спољашња поморска сила са својим савезницима доминира безбедносном ситуацијом. Заједничка „европска кућа“, без чврстих граница још увек је само жеља. Политика и могућности Европске уније још увек су

вођене и ограничене старим геополитичким одликама, као што су амерички утицај, постојање НАТО-а и руски самоиницијативе велике силе са глобалном нуклеарном снагом. Међутим, помоћу поједностављене слике створене на основу старих геополитичких теорија биполарног света и физичке географије не може све да се објасни, с обзиром на то да су се променили општа ситуација и понашање укључених земаља.

Сви главни чиниоци, политички, економски и културолошки, који у Северној Европи промовишу геополитичко груписање, јасно су видљиви, тако да се ситуација сасвим разликује од оне у Јужној Европи. Једна од главних брига јесте садашњи статус сиве зоне балтичких држава. Ширењем НАТО-а не може да се реши целокупан проблем безбедности све док се опире Русија. А кад би Русија била пуноправни члан, за НАТО у балтичком подручју не би остао ниједан субрегионални одбрамбени задатак. Идеја о војном савезу, односно заједничкој зони безбедности, нордијских и балтичких земаља одбачена је, али би сарадња могла да се појача у многим војним подручјима. Неке мере се већ прецизирају ради координисања акција граничне страже у балтичком региону, а регионална сарадња и политичке дискусије између земаља којих се то питање тиче свакако су корисна средства ублажавања дисхармоније у Северној Европи.

Северна Европа у неким могућим сценаријима

Аутор констатује да постоје три географске концентрације између којих се углавном крећу светска трговина и инвестиције: Западна Европа, Северна Америка и Јапан са Југоистичном Азијом. Та подручја, према бројним критеријумима, припадају језгру светског система. Оно око чега ће се подручја надметати може бити лидерство, инвестиције, сировине, енергија, тржишта, патенти итд. Сваки блок би развијао сопствени идентитет, уз наглашавање заједничке историје, културе и интереса својих чланица, усвајао би сопствене концепте светског система и имао сопствене географске менталне мапе. Један део тог идентитета односио би се на политику безбедности. Сфере интереса трију блокова пресецале би се на Средњем истоку и у Јужној Азији.

Један од сценарија јесте подела света на два ривалска блока. Тенденција у правцу *Asian Pacific economic cooperation (APEC)* могла би коначно да доведе свет у ситуацију у којој Северни Атлантиски није више уједињујући и „средишњи океан“, већ простор који раздваја две огромне коалиције: Европу са њеним савезницима и америчко-азијску коалицију. Европа би, у том случају, била изостављена из сарадње у оквиру АПЕС-а, која би укључивала земље с најбржим привредним растом у свету. Интереси Русије у Европи и Азији постали би различити. Та земља би могла да покуша да балансира између два блока или би се могла раставити на два или више делова. Кључна тачка безбедности ЕУ налазила би се у јужним и источним деловима Медитерана. Ситуа-

цију у Северној Европи тешко је предвидети, али у атмосфери сарадње са Русијом заједнички интереси могли би да учине регион сасвим мирним и проблеми безбедности могли би да буду мање изражени. Међутим, могући сценарио је и враћање политици велике силе. Наиме, велике земље би се отворено надметале, или би пронашле више или мање трајне начине за постизање консензуса. Тај сценарио је конзистентан са прогнозом кинеског руководства да ће будуће светске силе бити САД, Русија, Кина и Јапан. Успех регионалне сарадње у Северној Европи зависио би од тога за који правац би се определила Русија. Сасвим је могуће да би глобално надметање између великих сила могло да појача њене аспирације да поново успостави своју стару империју, обезбеђујући, можда, азијски фронт савезом са Кином. То би за Северну Европу значило враћање у време старе геополитике, са две велике локалне силе – Русијом и Немачком и једном поморском – Сједињеним Државама.

У закључним разматрањима Туоми наглашава да су се обрасци формирања геополитичког размишљања и понашања код свих ранијих великих сила и империја показали невероватно сличним, те да ће се, у основи, наставити исти модел, мада практични поступци могу да буду мање уочљиви. У том смислу садашња оправдања за ширење НАТО-а у ЕУ звуче веома слично. Иза залагања за мир и обезбеђивање демократског развоја постоје увек и аспирације за повећање конкурентности и утицаја и поправљање позиција.

Најзначајнији нови аспект у светском систему јесте нестајање бившег биполарног света, постепено развијање осећања заједништва између људи у демократским индустријским земљама и ослобађање економских снага. Те промене захтевају ново схватање геополитике и начина на који се она сада испољава. Политика, привреда и култура најзначајније су међусобно повезане снаге које усмеравају обликовање геополитичког светског поретка, док географија има посредан утицај, преко историје, економских услова и војних разматрања. Која је од наведених снага најутајивија зависи од нивоа система и специфичних регионалних околности.

Аутор наглашава да је тешко указати на било коју преовлађујућу геополитичку теорију, мада свака земља има, мање или више, усаглашен геополитички код као једно од оруђа које помаже да се одреде њени основни интереси у спољашњем свету. У светском систему, који се налази у фази транзиције, ти кодови и њима придружени самоимици још увек се обликују у многим друштвима. Следствено томе, ниједан светски систем, односно њему одговарајућа геополитичка позиција Северне Европе не може се с извесношћу предвидети. На садашњу ситуацију у Северној Европи утиче и наслеђе биполарног света, и постојећи општи систем једне хегемоније. То покреће дискусију о ширењу НАТО-а као војне алијансе која пружа заштиту земљама које се осећају угроженим од Русије.

Ситуација би се знатно променила ако би се свет развијао у правцу жестоког надметања између економских блокова, са све већим поли-

тичким садржајем, закључује аутор. Већ сада, на глобалном нивоу, изгледа да су економске снаге најутицајније и да гурају свет у правцу три такмичарска панподручја. У том случају једина реална опција за нордијске земље била би пуноправно чланство у оквиру ЗЕУ, мада би једна субрегионална организација била корисна са становишта стабилности. Могло би да буде и притисака од стране ЕУ према нордијским земљама за учешће у операцијама изван Европе ради одбране интереса Уније.

Сценарио враћања на политику великих сила и надметање између држава вратило би Северну Европу на геополитички модел прошлости, у којем су две локалне силе и једна поморска сила потискивале једна другу ради ширења своје интересне сфере. Различити геополитички светски пореци захтевају и посебне приступе нордијској политици безбедности. Сарадња у региону Балтика може у сваком случају да помогне да се ублаже негативни утицаји глобалних економских и других снага на стање безбедности, и та сарадња треба да буде формализована и на подручју политичке безбедности.